

POD LUPOM

Visoko obrazovanje i tržište rada na Zapadnom Balkanu

Vil Bartlet¹, Milica Uvalić²

U poslednjih nekoliko godina, zemlje Zapadnog Balkana osećaju negativne posledice recesije u Evrozoni, a ekonomski oporavak koji još uvek traje je pretrpeo niz zastoja. Slab ekonomski učinak se ogleda u niskoj stopi zaposlenosti, visokom nivou nezaposlenosti, kao i u pratećem riziku od obezvređivanja ljudskog kapitala nezaposlenih i neaktivnih radnika. Konvencionalna mudrost kaže da su strukturne reforme ključni element politika koje su potrebne za podršku oporavku, a unapređenje veština radne snage je bitan deo ovog procesa. Nedavna studija koju je autor sproveo zajedno sa drugim kolegama je želela da doprinese ovoj debati razmatrajući doprinos sistema visokog obrazovanja unapređivanju veština radne snage, analizirajući probleme sa kojima se suočavaju tek svršeni studenti fakulteta pri uključivanju na tržište rada, kao i probleme sa kojima se suočavaju poslodavci koji moraju da se nose sa jazom u poslovnim veštinama svojih novih visokoobrazovanih zaposlenih (Bartlet et al., 2016). Podaci koji su korišćeni u studiji prikupljeni su putem ankete u kojoj su učestvovali osobe koje su završile studije od 2010. do 2015. godine (4.602 ispitanika), kao i putem ankete rađene u organizacijama koje zapošljavaju tek svršene studente (1.074 ispitanika). Ove dve obimne ankete rađene su u više zemalja od marta do avgusta 2015. godine. Poluotvoreni intervjui su rađeni sa upravom institucija visokog obrazovanja, udruženjima poslodavaca, ministarstvima, sindikatima i delegacijama Evropske Unije. Projekat je takođe prikupio bazu podataka sa detaljima svih programa studija koje nude sve institucije visokog obrazovanja u regionu. Ovaj rad sumira nalaze te studije.

1. Pružanje visokog obrazovanja

U poslednjih dvadeset godina, broj institucija visokog obrazovanja (IVO) na Zapadnom Balkanu se povećao kao odgovor na sve veću potražnju za visokim obrazovanjem, naročito početkom i sredinom prve decenije 21. veka kada su otvorena brojna radna mesta za tek svršene studente.³ Danas postoji 240 aktivnih IVO na Zapadnom Balkanu, odnosno 1,3 IVO na 100.000 stanovnika, koje nude preko pet hiljada programa studija, od kojih je polovina na nivou osnovnih studija, a dve petine na nivou mastera. Gotovo jednu trećinu programa nude privatne IVO, koje čine oko jednu petinu svih IVO u regionu, iako državne IVO ostaju dominantne po pitanju broja upisanih studenata. Bolonjska reforma je uvela sistem studijskih programa sa tri ciklusa u mnogim IVO i to najčešće kroz trogodišnje studije na nivou „prvog ciklusa“ (Bachelor), mada mnoge IVO i dalje nude četvorogodišnje studijske programe. Skoro polovina studijskih programa „drugog ciklusa“ (Master) traje dve godine, ali postoje i mnogi programi koji traju jednu ili jednu i po godinu. U Srbiji, većina IVO se odlučila za 4+1 model (GoRS, 2012: 103).⁴ Od 664 programa osnovnih studija identifikovanih u bazi podataka, 37% su trogodišnji programi, dok od 605 programa master studija samo 8% čine dvogodišnji programi (koji se nastavljaju na trogodišnje osnovne studije). Ova raznovrsnost rešenja komplikuje sistem visokog obrazovanja. Studenti koji završe trogodišnje osnovne studije i žele da nastave studiranje na univerzitetu koji nudi jednogodišnje master studije, moraju polagati dodatne ispite kako bi dobili potrebne ESPB bodove.⁵ Različiti načini organizacija studija takođe stvaraju poteškoće u dobijanju pouzdanih statistika o broju upisanih studenata i onih koji završe studije po različitim nivoima visokog obrazovanja u Srbiji.

1 Viši gostujući saradnik u Londonskoj školi ekonomije i političkih nauka.

2 Profesorka ekonomije na Univerzitetu u Perudi.

3 Institucije visokog obrazovanja (IVO) podrazumevaju univerzitete, fakultete i razne institucije tercijarnog obrazovanja.

4 Nakon usvajanja Zakona o visokom obrazovanju 2005. godine, bilo je neizvesnosti oko finansijskih izvora koji bi bili dostupni novim programima master studija na državnim IVO. To je podstaklo mnoge IVO da igraju na sigurno i usvoje 4+1 model studija (intervju, državna IVO).

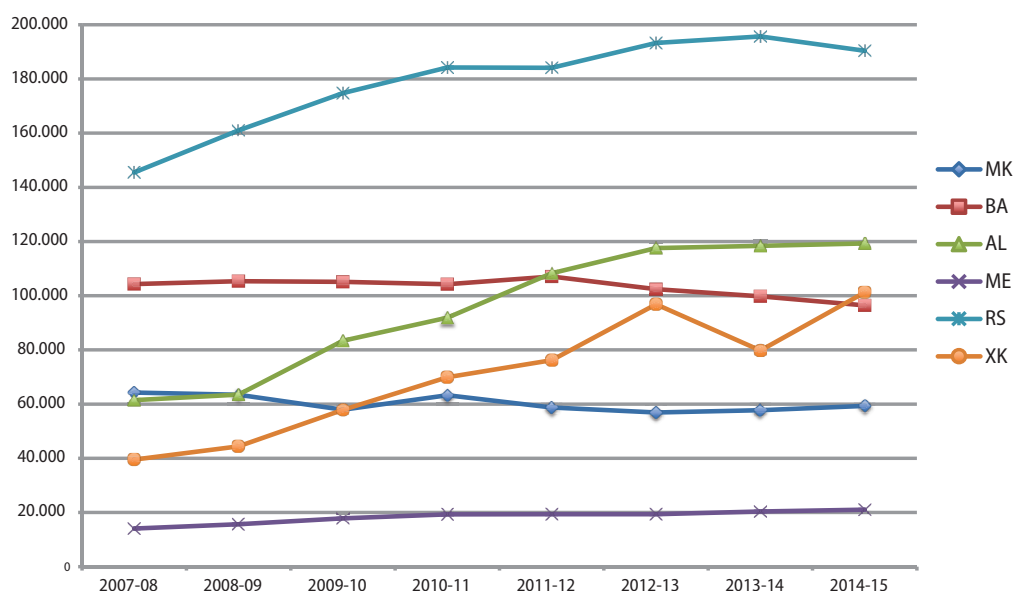
5 Ovaj problem je prepoznat u Strategiji razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine (2012, str. 103): „To otežava nastavak studija na drugom stepenu studija (master studije), kada studenti prelaze s modela 3+2 na 4+1 i suprotno.“

Tabela 1: IVO na Zapadnom Balkanu, 2015

	IVO	Državne IVO	Privatne IVO	IVO na 100.000 stanovnika
Albanija	39	16	23	1,3
Bosna i Hercegovina	47	10	37	1,2
Kosovo	41	12	29	2,2
Makedonija	16	5	11	0,8
Crna Gora	12	1	11	2,1
Srbija	85	51	34	1,2
Zapadni Balkan	240	95	145	1,3

Izvor: baza podataka ovog projekta.

Broj studenata se naglo povećao u poslednjih nekoliko decenija jer se povećala i potražnja za visokim obrazovanjem. Do 2015. godine oko 750.000 studenata se registrovalo za studije na IVO na Zapadnom Balkanu na svim nivoima studiranja (videti Grafikon 1). Porast u broju studenata sada počinje da jenjava, osim na Kosovu gde se rast i dalje nastavlja.

Grafikon 1: Broj registrovanih studenata osnovnih studija (prvi ciklus), 2004-2015

Izvor: Izveštaji zemalja.

Napomena: AL=Albanija, BA= Bosna i Hercegovina, XK= Kosovo, MK=Bivša jugoslovenska republika Makedonija, ME=Crna Gora, RS=Srbija i WB=Zapadni Balkan u celini. Podaci pokazuju ukupan broj studenata trenutno registrovanih na IVO na svim godinama programa osnovnih studija. Podaci za Albaniju su procene zasnovane na udelu ukupnog broja studenata upisanih na osnovne studije; podaci za Kosovo za 2014-15 su procene.

Gotovo polovina studenata u regionu u proseku upisuje društvene i humanističke nauke, menadžment i pravo (u poređenju sa samo 43% u 28 zemalja Evropske Unije), dok 24% upisuje nauku, tehnologiju, inženjerske nauke i matematiku (STEM) (u poređenju sa 23% u EU-28). U Srbiji relativno niži procenat (40%) upisuje društvene i humanističke nauke⁶, a relativno viši procenat (30%) upisuje STEM nauke.⁷ Ovo je verovatno odraz relativno veće potražnje za diplomiranim inženjerima i naučnicima u Srbiji nego u ostalim zemljama Zapadnog Balkana. Na nivou celog Zapadnog Balkana, većina studenata upisuje državne IVO, ali oko jedna petina upiše privatne IVO, što se ne razlikuje mnogo od situacije u EU. U akademskoj 2013-14. godini upisano je oko 220.000 novih studenata, dok je manje od 116.000 završilo studije, što čini ukupan procenat svršenih studenata samo 53% u čitavom regionu, slično najnižim stopama završavanja studija u oblasti visokog obrazovanja u Evropi (koje imaju Italija i Mađarska).

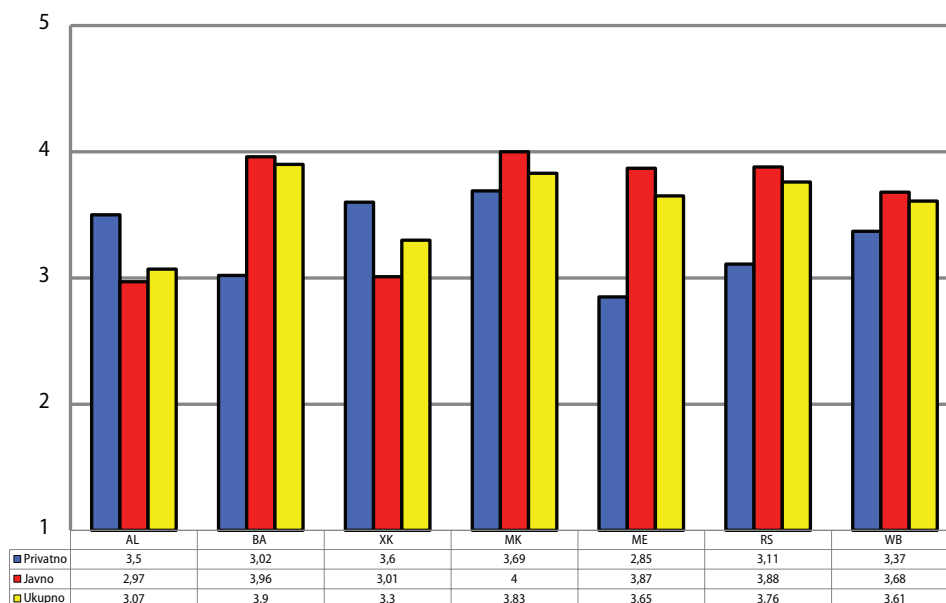
Primećeno je da IVO u post-socijalističkim zemljama obično nisu u stanju da adekvatno odgovore na promene na tržištu rada reformama nastavnog plana ili usvajanjem novih nastavnih metoda. Mnoge IVO praktikuju tradicionalne nastavne metode i koriste zastarele nastavne planove, a oni koji i pokušaju da uvedu promene često se posmatraju kao

6 Od ovog ukupnog broja, 83% studenata je završilo DHN studije na privatnim IVO u poređenju sa 36% na državnim IVO.

7 Od ovog ukupnog broja, 6% studenata je završilo STEM studije na privatnim IVO dok je 33% završilo na državnim IVO.

pretnja utvrđenim strukturama. Zbog loših nastavnih metoda, mnogi studenti koji završe fakultete ne poseduju veštine koje odgovaraju potrebama tržišta rada (Sondergaard and Murthi et al., 2012). Anкета o diplomiranim studentima pokazuje da su diplomirani studenti za Zapadnom Balkanu samo umereno zadovoljni kvalitetom visokog obrazovanja koje su dobili. Oni koji su imali sreće da studiraju u manjim grupama i da imaju pristup stručnoj praksi ili radnom iskustvu tokom studiranja, daleko su zadovoljniji kvalitetom svog visokog obrazovanja. Mnogi diplomirani studenti smatraju da bi bolje nastavne metode, relevantniji nastavni program, kao i kvalifikovaniji profesori daleko više povećali njihove šanse u dobijanju posla nakon studija. Oni takođe smatraju da IVO premalo koriste analitičke nastavne metode i one usmerene na rešavanje problema.

Grafikon 2: Koliko su potrebna poboljšanja nastavnih metoda da bi se poboljšale perspektive pronalaženja zaposlenja, po tipu vlasništva IVO

Izvor: Anкета diplomiranih studenata.

Napomena: AL=Albanija, BA=Bosna i Hercegovina, XK= Kosovo, MK=Bivša jugoslovenska republika Makedonija, ME=Crna Gora, RS=Srbija. Pitanje je rangirano na skali od 1= „nikakvo poboljšanje nije potrebno“ do 5 = „poboljšanje je preko potrebno“. Razlike između državnih i privatnih IVO su statistički značajne na nivou 1%, N=3.758.

Diplomirani studenti su čvrstog mišljenja da nastavne metode treba unaprediti i da bi to poboljšalo njihove perspektive u pronalaženju zaposlenja (videti Grafikon 2). U Albaniji i na Kosovu su potrebna najveća poboljšanja na privatnim IVO. Prepoznajući ovaj problem, albanska vlada je nedavno zatvorila mnoge privatne IVO koje su imale loše rezultate, a slične mere će možda morati da se primene i na Kosovu. U ostatku regiona, diplomirani studenti smatraju da nastavne metode u državnim IVO zahtevaju najviše poboljšanja.

U anketi rađenoj među poslodavcima, ispitanici su upitani za mišljenje o najkorisnijim metodama nastave i učenja. Po njihovom mišljenju, najkorisniji nastavni metodi su studentske i stručne prakse, koje su ocenjene 4,5 na skali od 1 = „nije uopšte važno“ do 5 = „veoma važno“, a iza njih su nastavni metodi usmereni na rešavanje problema i kreativno razmišljanje (ocena 4,4). Poslodavci takođe smatraju da su predavanja u malim grupama (3,9) korisnija od onih u velikim grupama (2,7). Oni dalje smatraju da učenje činjenica napamet ne doprinosi mnogo (2,0) prenošenju veština koje su kompanijama potrebne.

2. Prelazak iz visokog obrazovanja na tržište rada

Zemlje Zapadnog Balkana imaju jednu od najvećih stopa nezaposlenosti u Evropi (Tabela 2). Diploma fakulteta pruža delimičnu zaštitu od nezaposlenosti: prosečna stopa nezaposlenosti među diplomiranim studentima na Zapadnom Balkanu je bila 16,2%, gotovo osam procenata ispod opšte stope nezaposlenosti. Međutim, anketa sprovedena među diplomiranim studentima pokazuje da je stopa nezaposlenosti među tek diplomiranim studentima 37,1% na nivou čitavog regiona, od čak 50,7% na Kosovu do niskih, ali i dalje alarmantnih 25,9% u Crnoj Gori. To pokazuje veoma lošu perspektivu sa kojom se suočavaju diplomirani studenti na tržištu rada u regionu.

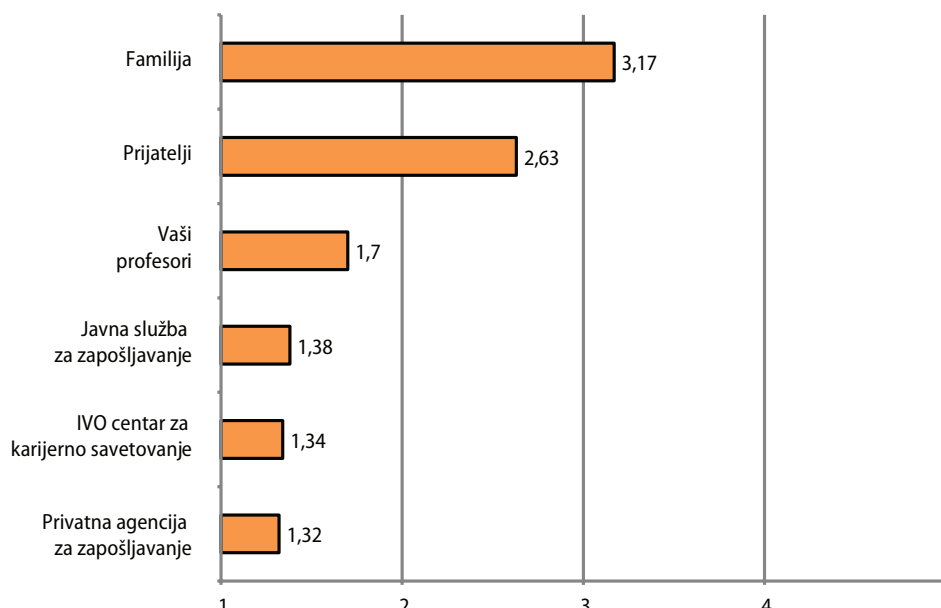
Tabela 2: Stope nezaposlenosti i zaposlenosti među diplomiranim studentima i čitavom radnom snagom, 2015 (%)

	Ukupna stopa nezaposlenosti (a)	Stopa nezaposlenosti među diplomiranim studentima (a)	Stopa nezaposlenosti među tek diplomiranim studentima (b)
Albanija	17,5	17,2	27,7
Bosna i Hercegovina	27,7	18,4	40,1
Kosovo	35,3	14,7	50,7
Makedonija	26,1	21,4	37,2
Crna Gora	17,6	10,3	25,9
Srbija	19,4	15,0	42,4
Zapadni Balkan	23,9	16,2	37,1
EU-28	9,4	5,6	n/a

Izvor: (a) Ankete o radnoj snazi nacionalnih statističkih zavoda i Eurostata, (b) podaci iz ankete o diplomiranim studentima, kalkulacije autora. Napomena: podaci za zemlje Zapadnog Balkana su za starosnu grupu 15+, a za EU-28 za starosnu grupu 15-74 (Eurostatova šifra varijabli *lfsa_urgaed*).

Diplomirani studenti visokih studija na Zapadnom Balkanu se suočavaju sa neizvesnom tranzicijom na stabilno zaposlenje. Anketa o diplomiranim studentima pokazuje da trenutno zaposlenim diplomiranim studentima treba devet meseci da nađu svoj prvi posao. U proseku, oni promene dva posla od momenta napuštanja IVO, a 57% njih je imalo barem jedan period nezaposlenosti od momenta stupanja na tržište rada. Trenutno nezaposleni diplomirani studenti imaju još lošije iskustvo, jer su u proseku nezaposleni godinu dana i četiri meseca, dok je polovina njih imala barem jedan posao; u proseku im je trebalo sedam meseci da pronađu svoj prvi posao. Ovi podaci pokazuju da je prelazak sa studija na tržište rada daleko od glatkog procesa za mnoge svršene studente.

Glavna prepreka u prelasku sa studija na tržište rada jeste nedostatak radnog iskustva. Na konkurentnom tržištu, poslodavci često daju prednost diplomiranim studentima sa radnim iskustvom, što stavlja u nepovoljan položaj one koji nisu imali nikakvo radno iskustvo tokom studija. Više od polovine poslodavaca veruje da je prethodno radno iskustvo važan činilac u zapošljavanju tek svršenih studenata. Anketa o diplomiranim studentima pokazuje da oni koji imaju radno iskustvo imaju veće šanse da nađu posao i to onaj koji odgovara njihovom nivou kvalifikacija od onih diplomiranih studenata koji nemaju nikakvo radno iskustvo. Razne inicijative u regionu da se uvedu stručne prakse tokom studiranja često su propadale zbog nedovoljne volje privatnih poslodavaca da ponude praksu studentima na završnoj godini studija.

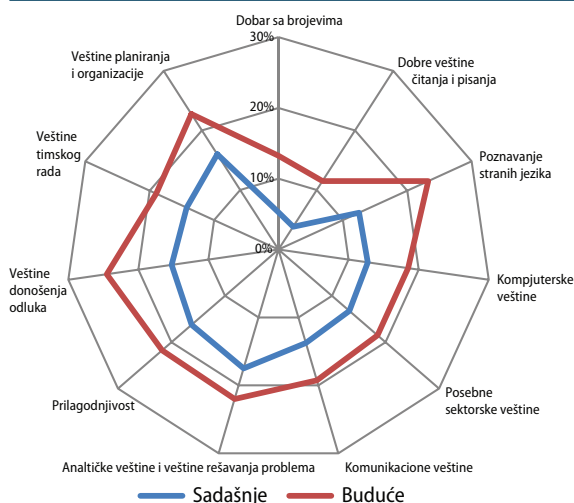
Grafikon 3: Pomoć koja je dobijena iz različitih izvora u pronalazenju zaposlenja

Izvor: Anketa o diplomiranim studentima

Kada izađu iz sistema visokog obrazovanja, diplomirani studenti dobiju relativno malo podrške u traženju posla od strane formalnih institucija za karijerno vođenje kako unutar tako i van svojih IVO. Kao posledica, diplomirani studenti se više oslanjaju na svoje prijatelje i porodicu da im pomognu u traženju posla, činjenica koja sprečava jed-

nake prilike na tržištu rada i promoviše klijentelizam i nepotizam pri zapošljavanju diplomiranih studenata. Anketa o diplomiranim studentima pokazuje da je širom Zapadnog Balkana porodica glavni izvor pomoći u pronalaženju posla, a iza nje slede prijatelji (Grafikon 3). To ističe važnost ličnih veza i u određenoj meri nepotizma u procesu pronalaženja zaposlenja. Nasuprot tome, pomoć od strane studentovih profesora ili karijernog savetovališta unutar IVO, kao i od strane javnih i privatnih agencija za zapošljavanje je izuzetno mala.

Grafikon 4: Jaz u veštinama diplomiranih studenata na Zapadnom Balkanu (%)

Izvor: Anketa o poslodavcima

Neke IVO na Zapadnom Balkanu imaju karijerne centre čiji cilj je da pruže informacije studentima i diplomiranim studentima o odgovarajućim karijerama i stručnim praksama. Neki karijerni centri nude obuke iz pisanja biografija, organizuju probne razgovore za posao sa kompanijama, organizuju karijerne dane i sajmove zapošljavanja. Međutim, većina IVO ne prati efektivnost svojih karijernih centara niti identifikuju koja od aktivnosti najefikasnije pomaže diplomiranim studentima da nađu posao. To pokazuje da bi aktivnosti karijernih centara morale da se unaprede i da budu praćene tako da IVO mogu imati veći uvid u svoje uspehe i neuspehe kako bi mogli bolje da pomognu svojim studentima da pronađu zaposlenje nakon diplomiranja.

Prelazak diplomiranih studenata na tržište rada je otežano niskim nivoom saradnje između IVO i poslodavaca po pitanju kreiranja nastavnog programa i procesa selekcije kandidata. Malo poslodavaca redovno razmatra nastavni program sa IVO, iako većina njih tvrdi da bi takva saradnja poboljšala pronalaženje adekvatnih kandidata za dato radno mesto. To sugeriše da postoji uloga za javne politike da ponude podsticaje i podršku za

poboljšanje saradnje između IVO i kompanija po pitanju zapošljavanja, jer bi to obezbedilo dobit na obe strane, koju oni sami ili nisu voljni ili nisu sposobni da sami ostvare.

3. Jaz u veštinama diplomiranih studenata

Gotovo jedna trećina poslodavaca nije zadovoljna veštinama svojih tek zaposlenih diplomiranih studenata, mada poslodavci u visoko-tehnološkim industrijama i oni koji više saraduju sa IVO imaju tendenciju da budu više zadovoljni veštinama svojih regruta. Većina poslodavaca smatra da diplomirani studenti imaju relativno slabe interaktivne sposobnosti poput sposobnosti donošenja odluka, analitičkih sposobnosti, sposobnosti rada u timu, kao i organizacionih i veština planiranja, tako da je jaz u sposobnostima diplomiranih studenata u ovim oblastima visok. Ove sposobnosti su često zanemarene u sistemima visokog obrazovanja, gde tradicionalne nastavne metode stavljaju akcenat na učenje napamet umesto na pristup koji je usmeren na studenta. Anketa o poslodavcima pokazuje da poslodavci smatraju da bi IVO mogle bolje da podrže razvoj interaktivnih veština među diplomiranim studentima modernizacijom nastavnih metoda, korišćenjem interaktivnih učionica za male grupe umesto anonimnih velikih amfiteatara kako bi se predavanja više usmerila na studente, kao i usvajanjem pristupa usmerenih na praktično rešavanje problema umesto na puko teorijsko znanje. Dodatno, očekuje se da će se sve vrste jaza u veštinama samo produbiti u budućnosti, jer će tehnološki razvoj nadmašiti sposobnost sistema visokog obrazovanja kako trenutno izgledaju da se prilagode promenljivim potrebama tržišta rada.

Ograničene mogućnosti koje se nude studentima da imaju stručnu praksu ili steknu relevantno radno iskustvo tokom studiranja takođe stvaraju prepreke u zapošljavanju diplomiranih studenata. Poslodavci se često žale na sposobnosti svršenih studenata visokog obrazovanja, naglašavajući nedostatak radnog iskustva, praktičnog znanja i čak u nekim slučajevima nedostatak motivacije da se zaposle. Anketa o poslodavcima pokazuje da 52% poslodavaca na Zapadnom Balkanu polaže „mnogo“ ili „dosta“ važnosti na imanje prethodnog radnog iskustva kada donose odluku o zapošljavanju tek svršenih studenata. Stoga je sticanje nekakvog radnog iskustva važno za uspeh svršenih studenata visokog obrazovanja na tržištu rada. Ovo stanovište je potkrepljeno rezultatima ankete o diplomiranim studentima koji pokazuju da 55% ispitanika koji su imali barem neko radno iskustvo, nakon studija imaju posao, u poređenju sa 46% onih koji nisu imali nikakvo radno iskustvo ($p < 0.01$).⁸ Radno iskustvo takođe pomaže pri usklađivanju radnog mesta

⁸ Terminologija „ $p < 0.01$ “ ukazuju da je verovatnoća da razlike koje su uočene na uzorku ne predstavljaju prave razlike u osnovnoj populaciji manja od 1%.

sa nivoom kvalifikacija: dok 52% onih koji su imali barem nekakvo radno iskustvo (ili praksu) ima posao koji odgovara nivou njihovih kvalifikacija, samo 40% onih koji nisu imali nikakvo radno iskustvo ima ovakve poslove ($p < 0.01$).

Anketa o poslodavcima je ispitivala značaj različitih vrsta veština potrebnih za poslovne aktivnosti i veština koje diplomirani studenti zapravo imaju. Razlika između važnosti željenih i *posedovanih* veština diplomiranih studenata predstavlja meru trenutnog jaza u veštinama zaposlenih diplomiranih studenata. Ovaj jaz na prostoru Zapadnog Balkana prikazan je na Slici 10, koji pokazuje da se jaz pojavljuje u svim dimenzijama veština.⁹ Analiza razlikuje „kognitivne“ i „interaktivne“ veštine. Kognitivne veštine podrazumevaju pismenost, matematičku pismenost, poznavanje stranih jezika, poznavanje kompjutera i sektorske veštine (npr. inženjerske sposobnosti); dok interaktivne veštine uključuju komunikacijske veštine, analitičke i veštine rešavanja problema, sposobnost prilagođavanja i delovanja u novim situacijama, sposobnost donošenja odluka, veština rada u timovima, kao i organizacione i veštine planiranja.

Grafikon 4 otkriva relativno veliki jaz u interaktivnim sposobnostima kao što su planiranje i organizacione sposobnosti, donošenje odluka, analitičke i sposobnosti rešavanja problema, kao i adaptibilnost. Očekuje se da će se sve vrste jaza u veštinama produbljivati u budućnosti (tj. tokom tri godine nakon sprovođenja ankete, do 2018. godine). Najveće povećanje jaza očekuje se u poznavanju stranih jezika i sposobnosti donošenja odluka. Sve ovo ukazuje na nedostatke u kvalitetu sistema visokog obrazovanja, naročito u odnosu na podučavanje interaktivnih veština.

Opšti obrazac je da (i) trenutni jaz u interaktivnim sposobnostima je veći od trenutnog jaza u kognitivnim sposobnostima, (ii) budući očekivani jazovi u svim vrstama veština su veći od trenutnih jazova u veštinama (tj. očekuje se da će problem vremenom postajati sve veći) i (iii) očekuje se da će budući jazovi u interaktivnim sposobnostima biti veći od budućih jazova u kognitivnim sposobnostima. Jazovi u svim vrstama veština diplomiranih studenata deluju da su veliki i da će biti sve veći u odnosu na potrebe poslodavaca. Problem je ozbiljniji kod interaktivnih nego kod kognitivnih sposobnosti, što odražava tendenciju IVO da stavljaju akcenat na prenošenje teoretskog umesto praktičnog znanja koje bi bilo od većeg značaja za buduće karijere svršenih studenata.

IVO bi trebalo da restrukturiraju svoje nastavne planove tako da se veći deo vremena studenata posveti razvoju interaktivnih sposobnosti. Ovo mora biti ugrađeno u nastavne planove u saradnji sa poslodavcima tako da IVO pružaju novi mikš veština koje više odgovaraju promenljivoj tržištu rada. To ne znači da treba spustiti kvalitet visokog obrazovanja, već da se više prostora posveti ulozi interaktivnih sposobnosti kao ključnih elemenata savremenih poslova za diplomirane studente.

Ovi nalazi se poklapaju sa istraživanjem koje je sprovedeno u Evropi gde interaktivne sposobnosti postaju sve važnije za zapošljavanje diplomiranih studenata. Ove veštine se retko kad mogu nadoknaditi visokim prosekom ili relevantnim poljem studiranja, jer ti uspesi mogu biti anulirani negativnim efektom koje slabe interpersonalne sposobnosti mogu imati na radne timove i ciljeve organizacije (Humburg et al., 2013). U zemljama Evropske Unije razvijeno je nekoliko inicijativa „zapošljivosti“ kako bi se poboljšala ponuda interaktivnih sposobnosti studentima. Uobičajene inicijative uključuju zajedničko dizajniranje nastavnog plana IVO i poslodavaca, projektno učenje, sendvič kursevi¹⁰ i periodi praktičnog rada u kompanijama, kao i razmena kadra između univerziteta i kompanija.

4. Neusklađenost veština

Neusklađenost veština¹¹ je široko rasprostranjeno u tržišnim ekonomijama (McGuinness, 2006). „Vertikalna neusklađenost veština“ se odnosi na situaciju u kojoj zaposleni ima kvalifikacije koje su ili iznad ili ispod potrebnog nivoa za obavljanje datog posla. Neusklađenost veština je jednako važna za čitavu privredu kao i za pojedince jer postoje jaki dokazi o obrnutoj proporcijalnosti između neusklađenosti veština i nivoa produktivnosti na nivou zemlje (McGowan and Andrews, 2015). Vertikalna neusklađenost je široko prisutna u post-socijalističkim ekonomijama gde nova kreirana radna mesta obično zahtevaju drugačije sposobnosti od onih koje su uništene tokom tranzicije (Lamo and Messina, 2010). Vertikalna neusklađenost mnogo košta pojedince jer prekvalifikovani diplomirani studenti zarađuju

9 Mi ovde navodimo razliku između „kognitivnih“ i „interaktivnih“ sposobnosti umesto često korišćenih termina „hard“ i „soft“ veština, jer smatramo da su adekvatniji opisi različitih klasa veština. Ova terminologija je predložena u Green (2013: 23-24).

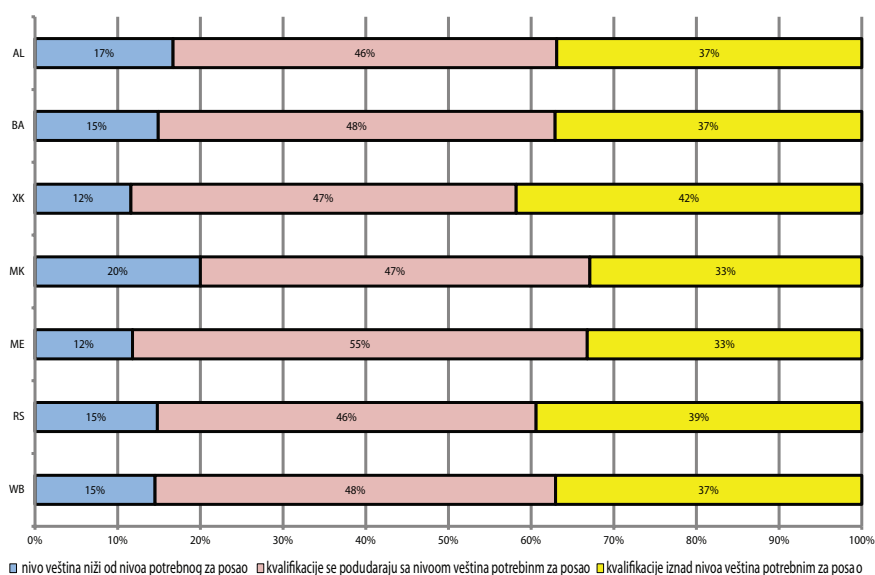
10 „Sendvič kurs“ je program osnovnih studija u kome su obavezni deo nastavnog plana periodi sticanja radnog iskustva van IVO u nekoj kompaniji. To radno iskustvo može trajati čitavu akademsku godinu, na primer kao treća godina od ukupno četiri godine studiranja ili može biti na kraće periode u zavisnosti od sadržaja i ciljeva kursa.

11 Treba napomenuti da je većina rasprave o neusklađenosti veština smeštena u kontekst „neusklađenosti kvalifikacija“. Međutim, termin „neusklađenost veština“ se često koristi u literaturi, gde „kvalifikacije“ predstavljaju „veštine“. OEBS je nedavno počeo da sprovodi ankete o veštinama koje zaobilaze ovaj problem. U našoj anketi o diplomiranim studentima, za vertikalnu neusklađenost pitali smo da li se kvalifikacije diplomiranog studenta poklapaju sa veštinama potrebnim za dato radno mesto kako bismo se fokusirali na aspekt „veština“ ovog problema.

niže plate u odnosu na zaradu koju bi mogli da očekuju da su zaposleni na radnom mestu koje odgovara njihovim kvalifikacijama (McGuinness, 2006). Čini se da se vertikalna neusklađenost duže održava u zemljama tranzicije nego u razvijenijim zemljama (Kiersztyn, 2013).

Anketa o diplomiranim studentima pokazala je da samo 48% diplomiranih studenata imaju vertikalnu usklađenost kvalifikacija i radnog mesta, dok je 37% prekvalifikovano, a 15% nedovoljno kvalifikovano (Grafikon 5). Nedovoljna kvalifikovanost je podjednako ozbiljan problem kao i prekvalifikovanost. Među diplomiranim studentima koji su studirali u širokoj oblasti Informaciono-komunikativnih tehnologija, čak 30% nije dovoljno kvalifikovano u odnosu na sposobnosti koje su potrebne za njihove poslove. Ovo je zabrinjavajuć podatak koji pokazuje da sistemi visokog obrazovanja nisu u stanju da prenesu veštine koje su potrebne u ključnoj industriji koja doprinosi zaposlenosti sa višom dodatom vrednosti.

Grafikon 5: Vertikalna neusklađenost: da li je nivo kvalifikacija u skladu sa zahtevima radnog mesta (%)

Izvor: Anketa o diplomiranim studentima.

Napomena: AL=Albanija, BA=Bosna i Hercegovina, XK= Kosovo, MK=Bivša jugoslovenska republika Makedonija, ME=Crna Gora, RS=Srbija i WB=Zapadni Balkan

Imati posao koji je dobro usklađen sa kvalifikacijama odražava se i na zaradu. Anketa o diplomiranim studentima pokazuje da oni kojima je usklađeno radno mesto sa kvalifikacijama imaju više početne plate od onih kojima ovi faktori nisu usklađeni, sa prosečnim mesečnim zaradama od 400 evra u poređenju sa 250 evra za prekvalifikovane svršene studente i 240 evra za one nedovoljno kvalifikovane. Ove razlike opstaju i kasnije, ali se delimično i smanje kada diplomirani studenti nađu posao koji se bolje uklapa sa njihovim kvalifikacijama: kada su u pitanju poslovi koje trenutno obavljaju, diplomirani studenti sa poslovima koji se poklapaju sa njihovim kvalifikacijama imaju prosečnu mesečnu zaradu od 400 evra u poređenju sa 370 evra za one koji su prekvalifikovani i 350 evra za one koji nisu dovoljno kvalifikovani.¹² Razlike u zaradi mogu biti mera jaza u produktivnosti između diplomiranih studenata čiji poslovi su usklađeni sa njihovim kvalifikacijama i onih čiji poslovi to nisu, a samim tim i potencijalne dobiti od mera koje bi obezbedile da proces uklapanja bude efikasniji za diplomirane studente visokog obrazovanja. Treba dodati da diplomirani studenti čiji prvi posao nije dobro usklađen sa njihovim kvalifikacijama imaju veću verovatnoću od ostalih da postanu nezaposleni ili da napuste tržište rada.

Nekoliko faktora utiče na verovatnoću da diplomirani student postigne dobro uklapanje na tržištu rada. Postizanje natprosečnih rezultata na IVO, studiranje u malim grupama, izloženost nastavnim metodama koje su usmerene na rešavanje problema i kreativno razmišljanje, studentska ili stručna praksa tokom studija, podrška od strane profesora ili javne službe za zapošljavanje povećavaju verovatnoću pronalazjenja posla koji se poklapa sa studentovim kvalifikacijama. Glavni uzrok neusklađenosti posla i kvalifikacija je opšta nestašica poslova, što podstiče svršene studente da prihvataju bilo koji posao koji im se ponudi. Međutim, ukoliko se ne pozabavimo uzrocima neusklađenosti, poboljšanjem usvajanja veština i podizanjem kvaliteta visokog obrazovanja, puko povećanje broja radnih mesta će teško obezbediti efektivniju iskorišćenost ljudskog kapitala.

¹² Druge studije o neusklađenosti veština u zemljama u tranziciji takođe su došle do nalaza da manje plate imaju veze sa prekvalifikovanošću kandidata, videti Lamo i Mesina (2010).

5. Zaključci – reforme sistema visokog obrazovanja su neophodne

Istraživanje je pokazalo zabrinjavajuće rezultate po pitanju sposobnosti sistema visokog obrazovanja na Zapadnom Balkanu da proizvede kvalifikovan kadar koji je neophodan kako bi se obezbedio budući ekonomski razvoj. Sistemi visokog obrazovanja proizvode preveliki broj diplomiranih studenata u odnosu na potrebe tržišta rada, što vodi do visoke stope nezaposlenosti svršenih studenata u celom regionu. Postoji preveliko snabdevanje diplomiranim studentima iz većine naučnih oblasti, a posebno iz *menadžmenta, administracije i prava*. Mnogi studenti napuštaju studije što vodi do niske stope završavanja studija; od onih koji završe studije, mnogi će ostati nezaposleni; od onih koji nađu posao, mnogi završe na radnim mestima koja nisu u skladu sa njihovim kvalifikacijama, što im smanjuje zarade i perspektivu pronalazjenja boljeg posla u poređenju sa diplomiranim studentima koji imaju poslove koji su usklađeni sa njihovim kvalifikacijama. Sa ukupnom stopom završavanja studija u regionu od 53%, stopom nezaposlenosti tek svršenih studenata od 52% i stopom vertikalne usklađenosti diplomiranih studenata od 48%, može se reći da je zajednička interna efikasnost sistema visokog obrazovanja i tržišta rada samo 13%.¹³ Drugim rečima, od sto novih studenata koji uđu u sistem visokog obrazovanja u jednoj godini, može se očekivati da će samo trinaestoro njih završiti studije i pronaći posao koji je dobro usklađen sa njihovim kvalifikacijama. Da bi sistemi visokog obrazovanja bolje doprineli izgradnji ljudskog kapitala kao i konkurentnosti i razvoju regionalne ekonomije, potrebne su značajne reforme sistema visokog obrazovanja u tržišta rada za diplomirane studente, dok istovremeno treba podsticati bolju saradnju između poslodavaca i IVO.

Rezultati istraživanja sugerišu da treba preduzeti dalje mere u olakšavanju prelaska tek svršenih studenata sa fakulteta na tržište rada. Na primer, mora da se poveća saradnja između kompanija i IVO kako bi se obezbedila bolja usklađenost veština diplomiranih studenata i potreba poslodavaca; službe za karijerno vođenje diplomiranih studenata treba da budu bolje razvijene; treba obezbediti više prilika za studente visokog obrazovanja da steknu radno iskustvo pre nego što diplomiraju i stupe na tržište rada; nastavne metode u sistemima visokog obrazovanja moraju biti modernizovane kako bi opremili studente interaktivnim veštinama; a obuke na radnom mestu nakon diplomiranja treba da budu šire dostupne u skladu sa politikom obuke poslodavaca.

Reference

1. Arandarenko, M., and Bartlett W. (eds.) (2012) *Labour Market and Skills in the Western Balkans*, Foundation for Advancement of Economics (FREN), Belgrade
2. Bartlett, W., Uvalić, M., Durazzi, N. Monastiriotis, V. and Sene, T. (2106) *From University to Employment: Higher Education Provision and Labour Market Needs in the Western Balkans Synthesis Report*, Brussels: European Commission, Directorate General for Education and Culture https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/2016-higher-education-labour-market-balkans_en.pdf
3. Green, F. (2013) *Skills and Skilled Work: An Economic and Social Analysis*, Oxford: Oxford University Press
4. Humburg, M., van der Velden, R. and Verhagen, A. (2013) *The Employability of Higher Education Graduates: the Employers' Perspective: Final Report*, Brussels: European Commission
5. Kiersztyn, A. (2013) "Stuck in a mismatch? The persistence of overeducation during twenty years of post-communist transition in Poland", *Economics of Education Review*, 32: 78-91
6. Kovtun, D., Cirkel, A. M., Murgasova, Z., Smith, D. and Tambunlertchai, S. (2014) "Boosting job growth in the Western Balkans", *IMF Working Paper*, WP/14/16
7. Lamo, A. and Messina, J. (2010) "Formal education, mismatch and wages after transition: Assessing the impact of unobserved heterogeneity using matching estimators", *Economics of Education Review*, 29: 1086-1099
8. McGowan, M.A. and Andrews, D. (2015) "Labour market mismatch and labour productivity", *OECD Economics Department Working Papers No. 1209*, Paris: OECD Publishing
9. McGuinness, S. (2006) Overeducation in the Labour Market, *Journal of Economic Surveys*, 20(3), pp.387-418
10. Sondergaard, L. and Murthi, M. et al. (2012) *Skills Not Just Diplomas: Managing Education for Results in Eastern Europe and Central Asia*. Washington: The World Bank

¹³ Efikasnost visokog obrazovanja i tržišta rada može se oceniti kao proizvod ove tri proporcije: $0,53 \times 0,52 \times 0,48 = 0,13$.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

33

KVARTALNI monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji / glavni i odgovorni urednik Milojko Arsić. - 2011, br. 1 (januar/jul)- . - Beograd (Kamenička 6) : Fond za razvoj ekonomske nauke, 2005 - (Beograd : Alta Nova). - 30 cm

Tromesečno. - Ima izdanje na drugom jeziku: Quarterly monitor of economic trends and policies in Serbia = ISSN 1452-2810

ISSN 1452-2624 = Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji COBISS.SR-ID 126547212